

První část a dokončení.

Autor: Jiří Hejlek

Přímým Spenglerovým pokračovatelem byl Angličan Arnold J. Toynbee. Centrálním pojmem jeho teorie byl pojem „srozumitelné oblasti historického zkoumání“. Toynbee dobře pochopil, že příslušník určité civilizace jen stěží chápe myšlení místně i časově vzdálených civilizací, a to učinil základem své metody. Napřed prozkoumal prostorový a časový rozsah studovaného civilizačního útvaru a pak metodicky hledal „společnosti téhož druhu“ a přitom zkoumal jejich vztahy do minulosti. Tak se po spojnici mezi společnostmi zanikající a novou dopracoval k pojmu „spřízněnosti“ civilizací, jež na sebe navazují, ale přesto vykazují relativní diskontinuitu v kontrastu s jednotlivými „kapitolami“ téže civilizace. Nakonec studuje, jak dochází k zániku staré a vzniku nové civilizace. Rozpad civilizace podle Toynbeeho není dán nutným civilizačním vyčerpáním a rozpadem kulturních hodnot, nýbrž závisí na tom, jak se zachovají příslušníci civilizace, zejména v krizových situacích. Je to prý úpadek morálky a opojení pýchou, které vedou k rozkladu společností. Teprve pak nastává samovolný konec civilizačního útvaru. Oproti Spenglerově důsledné filosofické koncepci tak anglický historik staví – puzen novověkou manýrou – bezradný anglosaský sociálně psychologický behaviorismus.

Přese všechny námitky je třeba Toynbeeho úsilí ocenit. Snažil se o metodicky vypracovaný postup, díky němuž rozebral historické civilizace zcela dokonale a beze zbytku. Místo Spenglerových osmi jich v lidských dějinách našel 21. Jeho důkladné členění ho přivedlo k jemnějšímu rozlišení následných „spřízněných“ civilizací. Jako Spengler od sebe v čase oddělil současnou západní a předchozí helénskou (antickou) civilizaci, avšak před tu ještě předřadil miónójskou. Oddělil také od sebe starou indickou a současnou hindskou civilizaci. A tak podobně. Pro nás jsou významné tři jeho závěry. Za prvé odmítl konvenční členění evropských dějin na starověk, středověk a novověk. Zatímco samostatný „starověk“

představuje i u něho spřízněná helénská, tj. antická společnost, považuje jako Spengler středověk a novověk za jediný celek Západu, který je ovšem možné rozdělit na více časových etap. Za druhé velmi přesvědčivě popíral koncepci jednotné civilizace. Za třetí prokázal, jak je ošidné činit rychlé závěry o hodnotě jednotlivých civilizací, a vycházel přitom z teze „filosofické rovnocennosti všech zástupců druhu“. V dalších úvahách budeme bez dalšího uznávat dva poslední Toynbeeho závěry, ale zato se pokusíme oponovat jeho i Spenglerovu pojetí tzv. Západu.

Přistupme nyní k vlastní úvaze o povaze civilizace, v níž žijeme. Ve veřejném prostoru jsme bombardováni důraznými připomínkami, že „patříme k Západu“. Musíme si zcela nepředpojatě, tedy sine ira et studio, položit otázku, zda se jedná o čistě politický slogan, nebo zda je to konstatování skutečného stavu věcí. Druhým, hlubším impulsem k těmto úvahám je podobně zpolitizovaný diskurs o evropských hodnotách a tradicích, jež jsou jakýmsi průkazem civilizační příslušnosti. O kterých tradicích a hodnotách je řeč, o tom panuje nejasnost. Mnozí chápou tradice jen ve smyslu bezmyšlenkovitě opakovaných folklórních úkonů. Tím se míjejí s podstatou tradice, která spočívá nejen v předávání uchovávaných hodnot, ale též v jejich živém rozvíjení, v navazování na ně a v jejich kultivaci. Jak upozornil Toynbee, existuje časová hranice, kterou nemůžeme překročit směrem do minulosti, aniž bychom se vystavili riziku neporozumění. Ne že bychom vůbec nemohli navazovat na velmi staré tradice, ale za tou hranicí tak nemůžeme činit bez určité interpretace těch tradic, neboť nám schází jejich nezprostředkované chápání. Vezměme si jako příklad tradici jazykovou. Po menším zácviku můžeme číst autory z počátku národního obrození, a dokonce je chápat nejen jazykově, ale i obsahově. Jestliže se však neškolený čtenář pustí do Dalimilovy kroniky nebo Rukopisů v originálním znění, ztroskotá na jazyce dříve, než se pokusí o vlastní pochopení. Jako kdyby šlo o cizí jazyk...

Problémy pochopení, rozumění a interpretace jsou úlohy filosofické, ale i literární a historické hermeneutiky. Pro uvedenou situaci je vhodný pojem „horizontu“. Klasik filosofické hermeneutiky Hans-Georg Gadamer v prvním svazku (na str. 266 českého překladu) své *Pravdy a metody* píše: „O horizontu rádi hovoříme v oblasti historického rozumění, ... (které) zahrnuje požadavek získat příslušný historický horizont, aby se to, čemu máme porozumět, ukázalo ve svých opravdových rozměrech.“ Situaci nám zjednoduší, je-li historický horizont dějinné situace a jejího vykladače téměř totožný. Dosud živá tradice usnadňuje pochopení toho, co nám nabízí. Ve zvláštním, dialektickém vztahu k blízkosti horizontů se nachází jev časového odstupu, který podle Gadamera (tamtéž na str. 263) „... nechává nejen odumřít předsudky partikulární povahy, ale umožňuje také, aby jako takové vystoupily ty, které vedou opravdové rozumění“. Naším úkolem tedy je odkrývání a studiem rozhodujících fenoménů nechat před sebou vyvstávat obrysy naší civilizace. Obrátme nyní pozornost k vypátrání jejího začátku.

Výše uvedený historik Jacques Le Goff si položil otázku, kdy období středověku, předmět jeho celoživotní práce, vlastně skončil a přešel v novověk. Ve své studii „O hranicích dějinných období“ podnikl toto zkoumání a došel k pozoruhodnému závěru, že všechna dříve uváděná

hraniční data, včetně roku 1492, jsou mylná, že středověk skončil daleko později a že přelom mezi středověkem a novověkem nastal až kolem poloviny 18. století. I Le Goff chápal tato dvě období jako dvě následné periody téže civilizace. Nicméně již z jeho argumentů je zřejmé, že v polovině 18. století nastalo něco víc než jen střídání období. Oswald Spengler správně poukázal na odlišnost antické civilizace, ale považoval tzv. „středověk“ a „novověk“ za součásti téže západní civilizace. Je ovšem obtížné – ne-li nemožné – uchopit celek nějakého civilizačního útvaru od jeho vzniku až do jeho konce, žijeme-li uprostřed něho. Když se ovšem blíží konec, stává se tato úloha snazší. Pak se dá nejen předpovídat konec, jak to učinil Spengler, ale lépe se hledá i počátek. O to se v obou směrech pokusil katolický kněz, teolog a zejména filosof Romano Guardini ve své práci z roku 1950 s charakteristickým názvem *Konec novověku*. Guardini sice nehovoří o zvláštních civilizacích a podržuje konvenční schéma antika – středověk – novověk, ale přece je zkoumá jako myšlenkově rozdílné světy. Rozebírá přechodná období mezi nimi a hledá základní charakteristiky každé z těchto dob. Důraz klade na vznik novověku a jeho kontrast se středověkem. Předkládá nám tři zásadní rysy novověku. Bude nejlepší uvést rozsáhlejší citát (str. 43 českého překladu): „Jsme /novověkou představu světa/ s to vidět zřetelněji, protože cítíme i její meze, neboť novověk se chýlí ke konci. Tři složky, které jsme v něm zdůraznili, byly do nedávna pokládány za nepostradatelné. Příroda, která si plně sama dostačuje, osobnost, která představuje autonomní subjekt dění, a kultura, která se vyvíjí podle svých vlastních norem, byly ... pokládány za ideje, jejichž ... stále dokonalejší uskutečňování je smyslem dějin. To však byl omyl a mnoho příznaků naznačuje, že nastává pokles těchto idejí.“ Tento pokles pak Guardini podrobně rozebírá. Pozoruhodný je jeho optimismus, s nímž předpovídá význam a podobu křesťanství v nadcházejícím věku.

Jakmile odezněla ozvěna války, přišla šedesátá léta a s nimi nová a mohutná vlna osvícenství. Patrick Buchanan ve své knize *Smrt Západu* správně označil šedesátá léta za začátek rozsáhlé krize naší civilizace. Ta krize nejen trvá, ale stále se prohlubuje. Na jedné straně podléhá část západního lidstva tomuto novoosvícenství, které s sebou opět přineslo strašáka pokroku a fanatický optimismus, a na druhé straně zní (jen slabě, protože jsou umlčovány) varovné hlasy těch, kteří cítí, jak se propast civilizační zkázy rozevírá. Zvolna se formuje vědomí příchodu jakési *n o v é v l n y* romantismu, jež by mohla definitivně rozložit panující osvícenství. Nebudeme zde spekulovat o možných alternativách vyústění současné civilizační krize. Spokojme se zatím s tím, že naše civilizace začala v polovině 18. století a že se nám zdá, že by mohl poměrně brzy nastat její konec.

Možným způsobem ukončení naší civilizace se zabývat nebudeme. Pokusíme se ovšem vyjasnit si některé problémy spojené s jejím vznikem. Za prvé se budeme snažit nějak ji předběžně charakterizovat, zejména v kontrastu s civilizací předcházející. Za druhé budeme uvažovat o tom, zda vznikla naráz, nebo postupně. Za třetí se zamyslíme nad tím, odkud se vzala. Za čtvrté si položíme otázku, zda je vhodné mluvit o ní jako o civilizaci Západní. Na závěr, za páté, se budeme snažit pro obě od sebe oddělené civilizace nalézt správné pojmenování.

Ale to zase až příště...

Český překlad rozsáhlého Toynbeeho úvodu do desetisvazkového *A Study of History* vyšel v roce 1995 v nakladatelství Práh.